

„А ИДЕАЛИ ТРЯБВАТ. . .“

(За гражданските позиции и общественно-политическата дейност на Алеко Константинов)

КАТЯ БЪКЛОВА

„Не, господа, помислете наистина над този крайно печален, но забележителен социален факт: среди нас живеят няколко лица, които ни позорят, псуват, безчестят, развращават подрастващото поколение. . . и въвеждат в идеал всичко нечестно, безиравствено и разлагающе. . . , които явно се стремят да изтребят всички условия, необходими за правилния ход и прогрес на нашето общество, а ний. . . ний всички и в *отделно* виждаме и съзнаваме ужаса на развращаващата и антисоциална дейност на тия личности, но съберат ли се двама българи, те дълго-дълго ще се подушват, докато се решат да споделят своето отвращение към горното явление; дойде ли при тях трети — гробно мълчание и впаднат пак в своето обично състояние на апатия. . .“ — с болка споделя Алеко Константинов през 1888 г., подло и грубо оклеветен от политическите си противници. Година по-късно в „Поема на злото“ от Ст. Михайловски и в други прояви на литературния ни живот той ще открие доказателство, че тази апатия „ . . . не е всеобща, че духовният огън тлее и под пепелта и от време на време изпихва с малки искрици и превръща в жива сила потенциалния умствен запас, който несъмнено се крие в по-образованата част на нашето общество. . .“. А още по-късно, през 1894 г., по повод изборите — най-красноречивия според него акт за гражданско активизиране на народа, възкликва: „Знаете ли каква безкрайна радост е да виждаш как в кратко време се събудиха нашите граждани и селяне!“

Тези случайно взети изказвания от различно време и по различни поводи отвеждат към една трайна, същностна черта на Алеко Константинов като личност — будно, тревожно око за обществени явления и прояви, чувствителни сетива за гражданското поведение и съзнание на българския народ. Гражданската апатия, социалната безчувственост за него са страшният бич, който руши обществото, трови жизнените му сокове, ражда и възпитава най-отрицателните морални качества. И срещу този бич ще воюва последователно през целия си живот. Поразяват и днес духовното благородство и нравствената извисеност, с които Алеко Константинов успява да преодолее личната обида и огорчение. Той не отговаря на клеветата с клевета и на грубостта с грубост. Стремя се да обхване широкия социален характер на явлениято, да види в него симптом на тревожно обществено заболяване и да потърси лек. Или в единичния факт на културно и политическо раздвижване да съзре с присъщия си оптимизъм белезите на потенциални народни сили и възможности, залог за по-ведро бъдеще. Разбира се, тук примерите могат да се умножат и разнообразят, но те отново и отново ще доказват неоспоримото: типичната „алековска“ гледна точка към обществени и

лични прояви, която съчетава стабилна гражданска позиция с висок нравствен критерий.

Алеко Константинов веднага открива социалните измерения на моралната постъпка, а, от друга страна, той е свръхчувствителен за моралния резонанс на едно обществено явление. Това социално ангажирано и нравствено-етично преценено отношение към всеки факт, бил той личен или социален, към всяка проява, била тя културна или политическа, предлага ключ към същностния облик на Алеко и един кратък и сигурен път за разбиране на общественно-политическите му убеждения. То е изходна точка към неговата разностранна като прояви, но единна в основата си писателска, политическа, журналистическа, обществена, професионална дейност. Определя творчески пориви и политически пристрания, културни интереси и адвокатска практика, човешки увлечения и лично поведение. Във всички тези сфери контактът с Алеко е контакт преди всичко с гражданина — с живото му обществено съзнание на демократ и хуманист с чувствителна до болка съвест, със стабилни морални критерии за лично и обществено поведение.¹

Алеко Константинов е представител на първото следосвобожденско поколение български интелегенти, което излиза на общественото поприще с новото, непознато дотогава самочувствие на гражданин на свободна държава и живее с новото, също непознато чувство за цивилизация и прогрес, за нужда от политическо устройство и културно строителство, със съзнанието и отговорността на обществен възпитател. Приятелят му Найчо Цанов разказва: „Минаваме веднъж в София край църквата „Св. Крал“. Беше пазарен ден. Той застана посред „Витошка“ улица. . . и ми каза: „Виж тия глави от народ, това е едно живо море от хора, тук кипи живот, това се казва българска столица. Трябва да се гордеем бе, братко, с нашата хубава столица. Тя от ден на ден става по-хубава. Тя ще бъде най-гиздавата столица!“ Едва ли София от онова време, позната ни от ред описания на съвременници като неблагоустроен и все още без физиономия град, би развълнувала един ценител на красотата като Алеко, имал възможност да види и други европейски градове. Но в случая говори именно гражданинът, възхитен от самия факт, че имаме „наша столица“. При него възрожденските идеали за служене на духовното и политическото освобождаване на народа се трансформират в една градивна административно-организаторска, политическа и идеологическа мисия в името на този народ. Да си припомним например Алевия възторг от масовото организирано изкачване на Черни връх: „Е, право да си кажа, туй благородно надпреварване ме поразя! . . . Онзи въодушевен фанатически устрем към небесата, чрез хиляди препятствия, онова стремително катерене по храсталаци, по камънции, на десетки наелектризирани групи. . .“ Изобщо в пътеписите за България наред с изразения възторг от природните красоти (и даже по-силно от него) се налага стремежът на автора да накара *другите* да се възхитават от тях.

Сам готов да вложи всички сили в изграждане материалната и духовната култура на българския народ, във възпитаването на обществото, за Алеко Константинов понятието „гражданин“ означава съдействие, съпричастност, усилия за създаване на свободна България като „модерна“ правова държава с демократично парламентарно устройство (по примера на Белгия, Швейцария, САЩ), с „европейска“, т. е. прогресивна конституция, осигуряваща свободни избори,

¹ Разбира се, преди всичко цялото художествено творчество на Алеко, особено „Бай Ганьо“ и фейлетоните му, разтърсили България и смутили много нечисти съвест, са проява на гражданска доблест и висока нравственост. Въпросът за гражданския облик на Алеко Константинов, отразен в творчеството му, както и в литературнокритическата му дейност, е предмет на друга статия. Тук, съзнавайки цялата условност на делението, тъй като при този творец художественото въздействие е изключително тясно свързано с авторската личност, ще се ограничим с наблюдения върху моменти от общественно-политическата му дейност и от практиката му като юрист.

свобода на словото и печата и т. н. Означава възпитаване на закърнените през дългото робство чувства за принадлежност към *своята* държава и нейните институции, на висока лична и обществена отговорност и граждански морал. Лесно уязвими от съвременна гледна точка в обективната си политическа стойност (идеализиране на буржоазния парламентаризъм), тези принципи за времето си са последователен израз на определено стабилно гражданско мислене, съчетано със здрави морални устои. И днес не можем да не се съгласим с оценката на Боян Пенев за Алеко като идеална личност не толкова с политическите си възгледи, колкото с моралния си облик. Именно съчетанието на висока гражданска етика с безукорно обществено поведение издига Алеко Константинов до нравствени висоти, които никой не се осмели да оспори.

От тази гражданска „платформа“ вече лесно ще обясним активните обществено-политически прояви на Алеко — кандидат за народен представител, член на Демократическата партия, журналист в органа на тази партия и т. н. Както и многобройните разнообразни и невинаги свойствени му области, в които се проявява. В период от дванадесет години (1885—1897) „гражданинът на София“ Алеко Константинов е член на Върховния македонски комитет и на неговата анкетна комисия, член на настоятелството на дружество „Славянска беседа“, на комисията за чествуване юбилея на Ив. Вазов, на Централното народообразователно дружество, на комисия за покровителство на местната индустрия, на Дружество за насърчаване на изкуствата, на музикално общество, на театрален комитет; ще го видим училищен настоятел, деен туристически деятел и организатор, участник с волни пожертвувания (при постоянната си материална оскъдица) в помощ на пострадалите от наводнението в Мустафа паша и т. н. и т. н. — с една дума, навсякъде, където трябва да се създава, устройва, организира, възпитава. Невинаги в тези разнородни дейности импулсът идва от лично увлечение и пристрастие, но винаги от съзнанието за дълг като гражданин — културен строител, възпитател и цивилизатор на обществото.

Подчертаният интерес на Алеко към нравствените проблеми, както и към нравствена оценка на социалните явления, за което споменахме, намира потвърждение в един сравнително пренебрегван, макар и известен факт от биографията му. През 1896 г. излиза в негов превод от II руско издание брошурата на професора от Страсбургския университет Т. Циглер „Що е нравственост?“ Като се има пред вид принципността на Алеко Константинов, който не би се заел да популяризира идеи, които не одобрява, и който дотогава превежда художествени текстове, става безспорно, че единствено сходството между възгледите на автор и преводач би могло да бъде причина за превеждането на тази книга.

Етиката като продукт („дете“) на времето, произход и развитие на етиката, отношение добродетел — дълг, добродетел — щастие, нравственост — държавна политика, нравственост — религия, нравственост — изкуство, добро — зло, дългът към обществото като висше благо — ето някои от проблемите в книгата на Циглер. Социалният аспект на нравствените проблеми, съчетанието и обусловеността на етичното със социалното — тези въпроси са разгледани от идеалистически позиции, но със силен хуманистичен и демократичен патос за служене на обществото, за отговорност пред потомството. Изразеният оптимизъм в „нравствения ред на нещата“, при който държавното съзнание и патриотизмът са политически добродетели, а сливането с народа и жертвите за него — „най-ярка добродетел“ вълнува и завладява Алеко, защото съвпада със съкровениите му мисли.²

² Разбира се, по същество това не са оригинални идеи — проблемите на етиката занимават ред буржоазни мислители от XIX в., а наред с тях и широки обществени кръгове в Европа. Брошурата на Циглер предлага поредното популярно, четивно изложение.

„Що е нравственост?“ оставя трайни следи у Алеко Константинов. На молбата на Ив. Шишманов: „Напишете някоя ваша мисъл или цитат, смисъла на който вие одобрявате“ той отговаря: „Щастието е относително и аз съм дошъл до убеждение, че цивилизацията не е направила един народ по-щастлив от друг: животът сравнително е улучшен, но количественото отношение между доволни и недоволни едва ли се е изменило и едва ли ще се измени...“ — въпрос, който се третира в брошурата („Става ли човечеството по-нравствено и по-щастливо под влияние на културата? Увеличава ли се или се намалява злото на земята?“) и с който Алеко много директно се сблъсква в пътуването си на Запад. За да дойде по свой път до убеждението за моралните недостатъци на съвременната му цивилизация, за противоречивия ѝ характер, който носи и пороци, и добродетели („До Чикаго и назад“).

Този интерес към литература с философско-нравствена проблематика (и не толкова към философската ѝ страна, колкото към нейния етичен патос) у Алеко има своята предистория. Ще я намерим в запознаването му с популярни буржоазни философи-позитивисти, икономисти и социолози от XIX в. като Х. Бокл, Дж. Ст. Мил, Маколей (които той чете на руски) и възприемането на редица техни идеи, както и с теоретици на руското революционно народничество от края на 70-те и началото на 80-те години. През втората половина на XIX в. имената на Бокл, Мил, Маколей стават особено популярни у нас. Те се възприемат от нашата възрожденска интелигенция (Каравелов, Ботев) при опита ѝ за обясняване законите на общественото развитие. Днес например се знае, че З. Стоянов нарежда Х. Бокл между учителите си, а руското издание на „История на цивилизацията в Англия“ от 1873 г. се намира в домашната му библиотека.³ Същото руско издание е открито в личната библиотека на Алеко с негов автограф, подарък на сестра му Елена.⁴

Опитът на буржоазните мислители да изведат определени закономерности на общественото развитие, да очертаят картината на човешките цивилизации като комплекс от физически, географски, умствени, нравствени фактори — двигатели на човешкия прогрес, както и да разкрият причините за неговия упадък — всичко това вълнува българския интелигент, съзвучно е с неговите умонастроения и благородни пориви за обществена дейност. Алеко Константинов е увлечен от техния позитивен патос, който издига принципите на буржоазния парламентаризъм; съпричастен е на идеите за свободно възпитание, свободна търговия, свободно слово; веротърпимост, свобода на мнения, на критика, на сдружения и т. н. Особено близки на демократичната му природа са идеите за индивидуалната свобода и нейните граници (докато не пречи на другите) и за гражданската свобода, развити в съчинението на Дж. Ст. Мил „За свободата“. Във фейлетона „Отворено писмо до г. Велчо Велчев“ той пише: „... помня, още в ученическите си години, в някое от съчиненията на Джона Стюарта Милиа, прочетох цитирано едно изречение, което ми се връза дълбоко в паметта. Може всичко от Стюарта Милиа да съм забравил, но това изречение ще го помня до последния си час. То е: „По-добре да бъдеш недоволен човек, отколкото доволен свиня“...“ Алеко е увлечен от идеите на буржоазния либерализъм за съчетанието на личната независимост с обществения контрол, за отговорността на индивида пред обществото, за партия-изразител на народната воля, за издигане на частната инициатива с оглед народното благосъстояние. Техният патос въодушевява честната му, склонна към благородни пориви душа. До голяма степен те формират и неговия мироглед, по определения на Державин „... ляво радикално крило на дребнобуржоазната партия, но в практика — идеалист-мечтател“.

³ Вж. З. Стоянов. Непознати страници. 1981, с. 28 и сл.

⁴ По сведения на Г. Тахов. — АБВ, бр. 10, 9—15 март 1982.

⁵ Вж. Н. С. Державин. История болгарской литературы. Т. III, вып. 2. Л., 1935.

Но и тук стигаме до голямата разлика, поради която Алеко Константинов не може да се „вмести“ цял в буржоазнодемократичната обществена и политическа практика и идеология у нас в края на века — той не демонстрира либерални идеи, за да прикрива с тях безпринципна „борба за кокал“, не играе на „демокрация“ и „парламентаризъм“ в Народното събрание, не балансира ловко на предизборната политическа платформа с високи принципи. За него това са изстрадани убеждения, за които се бори с жар и всеотдайност, които последователно отстоява и за които неведнъж заплаща скъпа морална цена. И които в крайна сметка му създават популярния ореол на съвест на своето време, издигнал самотен ръст над съвременниците си — български буржоазни общественици и политици.

Един случай, в който Алеко на практика прилага своите либерални възгледи и своето свободомислие, както и гражданската си доблест да ги отстоява докрай дори тогава, когато това го поставя в „особено“ положение, е известното негово „Особено мнение“ във връзка със сказката на учителя Джидров „Какво нещо е социализмът?“. Да се търси днес в това „мнение“ категорично изразена симпатия към социалистическото движение е малко пресилено. Тук Алеко Константинов изхожда преди всичко от принципите си за свобода на мнения, свобода на индивидуалната инициатива, стига да не се пречи на другите, против „преследването на мислите и идеите с полицейски мерки“. „Ний не разполагаме със законни средства, нито пък имаме нравствено право да преследваме носителите на тези идеи (социалистическите — бел. К. Б.) — настоява той, — макар и да са учители, щом те не се отклоняват от изпълнението на своите obligations като такива“ и категорично се противопоставя на уволнението на учителя само защото, че излага идеи „не престъпни и не безнравствени, но несъгласни с нашите идеи“. Алеко застъпва позицията си със солидни аргументи, излага я стройно и логично: „Туй, което не е запретиено, е позволено. . . Социализмът като учение не се преследва от нашите закони и държанието на сказки. . . не е нито престъпно, нито безнравствено. . .“ и т. н. Тук играе роля и професионалната му подготовка като правист.

Докато въздействието на някои популярни буржоазнодемократични идеи на XIX в. върху Алеко предимно със своя нравствен патос е безспорно, то въпросът за неговото „народничество“ е по-деликатен. Тезата за влиянието на народнически идеи се застъпва от редица изследователи (Ал. Ничев, Ив. Мешев, Ем. Стефанов). От друга страна, трябва да се съгласим, че: „Неправилно е да се изравнява например всяка защита или изразена симпатия към народа в литературата от края на миналия век с народничеството като идеология на древно-буржоазната интелигенция.“⁶ Действително последователен демократизъм, родолюбие, вяра в народните сили са благородните импулси, които движат Алеко Константинов в жизнения му път, в цялата му творческа и обществена дейност, патетично изразени в популярното негово: „Стой! Долу ръцете! Не досягай народа! Свали си шапката и се поклони на този измъчен страдалец. . .!“ Но именно духовната му нагласа, афинитетът към нравствения заряд на социални и политически проблеми го водят до народническите идеи, по-скоро до техния етичен патос, отколкото до конкретната практика. Алеко неведнъж даже подчертано се дистанцира от народническите позиции — например в отношението към император Александър II, който за него докрай си остава „цар освободител“. Но редица положения от теорията на руското революционно народничество от края на XIX в. (Н. К. Михайловски, П. Н. Ткачев, П. Л. Лавров) са допадали на неговата етична „настройка“. И точно в този смисъл те са по-

⁶ Вж. Хр. Дудевски. Алеко Константинов. Ранно литературно творчество. — Изв. Инст. за лит., кн. IX, 1960, с. 77.

влиятелни върху общественно-политическите му убеждения, оформяни в Русия, а по-късно и върху общественно-политическата му дейност в България. Прекараните седем години в Русия (1879—1885) за Алеко Константинов са годините на неговото не само професионално, но и социално, и политическо съзряване. Тук, наред с увлечението по руската революционно демократична мисъл и главно по гражданската поезия на Некрасов, по сатиричното перо на Гогол и Щедрин, той неизбежно „стига“ и до идеите на руските революционни народници.

Най-важно за Алеко може би е онова голямо значение, което народниците отдават на въпросите на етиката и нравствената социология. В това отношение те коригират идеите на Бокл за абсолютното влияние на умствените прогрес върху човешкото развитие и издигат нравствения елемент като основен обществен двигател. Оттук произтича и голямото значение, което отдават на интелигенцията и на отделната изявена личност с нейните изключителни творчески възможности, които трябва да формират общественото мнение, да подготвят масите и те, осъзнали необходимостта от промяна, да тръгнат след тези личности.⁷ Изключителната личност според революционните народници става носител на героичното народно начало, олицетворява неговата сила, призвана е да развие способностите му. Нека си припомним във връзка с това Алековите думи, казани „по повод на една книжка“ — „Тъмен свят“ от Мирчо: „Този народ, който е имал светла точка отпреде си, когато му е посочвана свята цел; той се е устремявал към тази цел с въодушевление, достойно за благородна и напредничава нация. Когато неговите *учители* казаха, че в просветата ще изчерпе сили, за да стръсне от гърба си духовното и политическо иго, този народ разви такава експанзивна енергия за разпространение на просвещението. . . Второ, когато неговите *водители* му казаха, че един развратен монарх е нахълтал в отечеството ни. . . целият български народ като един човек се впусна като ураган и изчисти страната ни от подлото нашествие“ (курс. м., К. Б.). В същия дух завършва и рецензията за „*Novissima verba*“ от Ст. Михайловски: „Защо г. поете, оставяте „стадото“ на вълците? Вземете го под ваше крило и направете го да обикне и слуша *добрите пастири*. . .?“ (курс. м. К. Б.).

Личността-водач, която съсредоточава един обществен идеал с практическа стойност и която трябва да обедини единомишлениците — енергични, „жертвени хора-мъченици“, е характерен момент в народническата теория. Не е трудно да открием неговото отражение в големия пиетет, който Алеко изпитва към Петко Каравелов през целия си живот, както и в редица факти от конкретната му политическа практика в България и специално от дейността му в Демократическата партия.

Първите години на Алековото пребиваване в Одеса съвпадат с новия период в организацията „Народна воля“, навлязла в т. нар. „втора революционна ситуация“ (1879—1882). Окончателно преодолели безкритичната идеализация на народа, сега народниците включват в програмата си революционни действия срещу самодържавието. На 1. I. 1880 г. те излизат с искания, някои от които са по същество буржоазнодемократични — за Учредително събрание, свободни избори, самоуправление, свобода на печата и събранията, всеобщо избиращо право. Подобни точки съдържа и „Писмо на Изпълнителния комитет на партията „Народна воля“ до Александър III“ от 20 март 1881 г., където се настоява пред царя „като гражданин и честен човек“ за свободни избори, за обща политическа амнистия, свобода на печата, на словото.⁸ Във всички студентски

⁷ Вж. В. А. Малинин. *Философия и революционно народничество*. М., 1972; С. С. Волк. *Народная воля. 1879—1882*. М., 1966; В. Ф. Антонов. *Революционно народничество*, М., 1965 и др.

⁸ Вж. *Революционно народничество 70-тых год., т. II, 1876—1882*.

градове действуват народнически кръжоци, от централния кръжок в Петербургския университет се прехвърлят студенти, за да оглавяват революционната работа по места. Такива студенти постъпват и в Новоросийския университет в Одеса. Въобще Одеса е един от центровете на народоволците в Южна Русия. Известни са и редица данни за демократичния дух, владеещ в университета през 1880—1881 г.⁹

Не можем да допуснем, че Алеко Константинов с познатия ни темперамент и душевна нагласа, с чувствителността си към всяка обществена проява ще остане незасегнат от идейните брожения в Одеския университет, от дискусиите, от коментара на политическите събития, от цялата неспокойна атмосфера там в началото на 80-те години. От друга страна, редица факти говорят, че в Одеса, а даже още като ученик в Николаев (вж. например стихотворението „Защо?“, което той изпраща оттам до в. „Свободна България“, 11 април 1881) Алеко проявява политически пристрастия, следи събитията в България. Интересната творческа история на „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“ (в т. 4 на Събрани съчинения, 1981 г.) е красноречив факт за настроенията му по време на събитията в България, от врявата на които според Пенчо Славейков „ехото трещи чак в Одеса“ — държавния преврат на Батенберг, суспендирането на Конституцията, Народното събрание, свикано на 1 юли 1881 г. в Свищов (тогава той е във ваканция в родния си град). И така неспокойният политически живот в Русия и в родината, „и тук, и там“ подпомага, ускорява, налага бърза политическа ориентация. И ако в поемата за Слобод Маджара и Пламен Теня като в художествена творба може да има място и за по-нетрайни настроения, и за спонтанни реакции, то когато Алеко се заема да превежда на руски една българска политическа реч (при цялата трудност на превод от роден език на чужд) с цел тя да стане достойниие на руската общественост, това вече недвусмислено говори, че се касае не само за осмислена политическа позиция, но и за търсене публичен израз на тази позиция. Показателно е и това, че той вече разчита на определена аудитория, която ще го чуе и разбере.

Става дума за превода на „Искрена реч на времето си“ от Никола Сукнаров, с дата 1 юли 1882. Още на 30 окт. 1881 г., т. е. само месец след постъпването си в университета, в писмо до Ив. Д. Иванов, Алеко отбелязва с привичния си ироничен тон: „Захванал съм от мързеливщина да превеждам една книга.“ След една година (писмо пак до Ив. Д. Иванов, 1 септ. 1882 г.) той вече съобщава: „Аз преведох Сукнаровата брошура и я давах на няколко руси да я четат. Ще гледам дано се напечата. Пишете ми всинца и за всичко да мога да осветлявам руската публика.“ Ясна е връзката на българския студент с определени кръгове от руската „публика“, вероятно колеги, ясно е и желанието му да се изявява като информатор, като коментатор на политически събития (може би тук вече се ражда бъдещият вестник от „Знаме“).

В „Искрена реч на времето си“ Н. Сукнаров, изтъкнат либерал, заемал ръководни административни постове (председател на Софийски окръжен съд, председател на Народното събрание и др.), приближен до П. Каравелов, открито протестира против преврата от 1881 г., който според него е посегателство срещу свещените конституционни права — свободни избори, свободното слово и т. н. Алеко Константинов е завладян от основния патос на речта — защита на Конституцията, на демократичните права; от прокламирация патриотизъм (мотото на брошурата е „Пред сичко стои Отечеството“); допада му раздвиженият, емоционален тон, полемичният дух, призивният финал: „Преклонете се пред интереса на Отечеството ни, да отклоним опасността...“

⁹ Вж. Хр. Дудевски. Пос. съж., с. 27.

И така твърдението, че до 1894 г., когато става кандидат за народен представител, Алеко не е имал определени политически възгледи, трябва да се уточни. Действително дотогава той не участва в политическия живот от името на определена партийна групировка. А нито дотогава, нито след това ще стане партизанин, т. е. безпринципен „политиканстващ“ карьерист и службогонец, прикрит зад партийно знаме. Партизанщината винаги го е отблъсквала, винаги е търсил глътка свеж въздух в извънпартийни прояви: „Тук артък няма политика, няма партизанство, няма страсти...“ възкликва облечено в „15-годишният юбилей на „Славянска беседа“ в София.“ Но Алеко се връща в България вече с либерални възгледи (неизбежно с доста книжен привкус поради дългото му отсъствие от страната), с натрупан идеен багаж, с политически симпатии и антипатии и което е особено важно, с обществени идеали и желание за работа за възтържествуване на тези идеали. Политическите му пристрастия се основават върху възмущението от царуващия произвол и политическо и гражданско беззаконие; те са израз на болката за опороченото конституционно управление и на мечтата за свободен парламентарен живот. И не могат да бъдат разбрани, без да се имат пред вид солидната им етична подплата, неделима от Алековото понятие за граждански дълг, за служба на отечеството и без съкровения му идеал — България — високо цивилизована конституционна държава, в която цари реди законност. На тези убеждения той ще остане верен докрай, без да позволи никогa партизански страсти да принизят критерия му за хора и политически групи. С каква удивителна широта на възгледите Алеко „дръзва“ да говори например за „местни съглашения (на Демократическата партия — бел. К. Б.) с лица неопозорени — а трябва да признаем, че такива ги има във всяка партия“ във време, когато да се позори и клейми всеки, който не е „от нашите“, е обикновена практика в политическите отношения.

Падането на „тирана“ Стамболов (1894) и последвалото управление на К. Стоилов, което продължава Стамболовата антинародна политика, предизвиква раздвижване сред опозиционните сили и, от друга страна, привлича към тях симпатичните на част от обществеността като единствена надежда за „нещо по-добро“. Почувствувал на свой гръб антидемократичния и демагогски характер на властващите, Алеко Константинов естествено се насочва към опозиционната Демократическа партия. По същество тя не се отличава от другите буржоазни групи у нас през 90-те г., които в опозиция издигат шумно привлекателните за широки народни маси принципи за демокрация и граждански права, за да ги забравят, идвайки на власт. Гражданската съвест и демократичното чувство на Алеко са дълбоко наранени от своеволията на властта във всички обществени сфери, от потъпкването на Конституцията, от неспазването на демократичните народни права. И той се нарежда под знамето на опозицията. Защото именно опозицията критикува, изобличава, негодува, издига лозунгите за спазване на реда и законността, обещава демократични свободи. И защото не можем да очакваме от него в онзи момент разбиране за механизма на буржоазните партии на власт и в опозиция в едно общество, чиито социални язви не се ликвидират със смяна на управляващата партия. Той искрено вярва, че „всичките лоши страни на вътрешното ни управление се дължат именно на отклонението ни от основния закон“, на несъответствието на „божествените и демократически принципи с подлата действителност“. За присъединяването на Алеко към Демократическата партия голяма роля играе и личното му отношение към нейния „шеф“, към човека, общественика, политика Петко Каравелов, олицетворил за него обществения идеал, решаващата обществена сила, изключителната личност, която трябва да поведе масите.

Първата среща на Алеко с П. Каравелов, бъдещия негов политически водач и личен приятел, е станала през 1877 г. в губернаторството в Свищов,

което Каравелов в качеството си на вицегубернатор на Видин посещава. „Росшав, облечен в полушубка, преляющ с простото си нервозно красноречие, критикуващ всичко“ — си спомня за него Ив. Вазов, също на служба там. Можем да си представим какво неизгладимо впечатление е направила тогава тази ярка, шумна личност на юношата, писар при губернатора. Последвалата бурна парламентарна кариера на Каравелов — подпредседател на Учредителното народно събрание, мин.-председател в две правителства, народен представител — ще затвърди представата на Алеко за една личност с качества на истински народен водач. Всички биографи на Каравелов (А. Страшимиров, С. Радев, П. Пеев, Г. Данаилов) са единодушни, що се отнася до някои негови черти — умение за контакт с широките, в голямата си част дребнобуржоазни маси („дребнобуржоазен бог“), способност да внушава доверие, завидно красноречие при излагане на демократични принципи, солидна юридическа и политикоикономическа ерудиция с особено широки познания по западноевропейския парламентаризъм. П. Каравелов развива строителна и реформаторска дейност в различни области — финансии, данъчна система, митнически тарифи, банково и жп дело и т. н. Като се имат пред вид и скромният му личен живот на „сетен сиромас“, героичният ореол, който му придават участието в Сръбско-българската война и мъченичеството в Черната джамия, където доблестно отстоява българската чест пред чуждите кореспонденти, възхищението на Алеко от „най-светлата политическа личност у нас“, от неподкупния „борец за идеите и за тържеството на конституционните принципи“ става лесно обяснимо.

Алеко е пленен от либералното красноречие на Каравелов, респектиран е от високото професионално ниво на колегата юрист, от доброто познаване на световните парламентарни системи, от умението достъпно да излага и тълкува законите. Той изцяло приема идеите му за устройство на България като парламентарна демокрация, за възпитаване на обществено съзнание сред масите. Още в Одеса се числи към групата на „каравелисти“, които „при всички последвали събития си остават каравелисти“. А в България трайно влиза в обкръжението на Каравелов, сътрудничи му с преводи и в краткия „културен отход“ около „Библиотека Св. Климент“ (1888—1891). През август 1894 г. изпълнява парламентарска мисия — изпратен е в Черната джамия да преговаря със затворника от името на К. Стоилов и да предаде условията за освобождаването му.

През септември 1894 г. Алеко Константинов се кандидатира за народен представител в Свищов и пропада. Безкрайно далеч е в този момент Щастливеца от Байгановския мерак: „... я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи.“ В неговата проява трябва да видим преди всичко обществена отговорност, желание за служба в защита на народните интереси, израз на честно гражданско поведение. В известното „Писмо от Свищов“, писано само ден след изборния провал, няма следа от лични или тяснопартийни „дъртове“. Засегнат е не кандидатът за народен представител, засегнато е чувството за справедливост на гражданина, нарушени са осветени от Конституцията права и това е, което вълнува демократа, обществения възпитател. В един неблагоприятен за самия негов момент той вижда преди всичко моралната победа на народа, събуденото му гражданско съзнание, примера за гражданско поведение. И обяснява: „Не искахме да паднат жертви нито от едната, нито от другата страна. Доста жертви е дал народът...“ Едва ли друг от пропадналите кандидати в този ден се е вълнувал от подобни чувства. От същата позиция — да се отстоява висок политически морал, Алеко преценява и по-късно действията на Демократическата партия: „Щяхме да дадем един твърде низкопробен урок за възпитанието на народа, ако бяхме подали ръка на стамболовистите...“ За него политическата групировка е колкото водач, толкова и възпитател на народа.

Тези идеали, привлекателни, но утопични в рамките на една буржоазна система, ни разкриват съкровените подбуди на Алековото „политиканствуване“. Той не се активизира, както твърдят противниците му, мерейки със своя аршин, в навечерието на изборите, загрижен за кариерата си — за него изборите са върховен момент, мерило за демократизма на едно управление и тяхното опорочаване означава незачитане на изконни човешки права, потъпкване на гражданско достойнство, позор за една цивилизована страна.

И така след 1894 г. Алеко активно се включва в политическия живот в редовете на оная партия, която в момента издига знамето на Конституцията. Това е групата на либералите-каравелисти в опозиция на народнияшкото Стоилово правителство, която през 1896 г. се конструира в Демократическа партия. Своето съкровено гражданско верую той вижда в прокламираните от тази партия принципи за лична и обществена свобода, парламентарен живот, гарантирани от Конституцията граждански права, изборни учреждения, приятелство с Русия. А гаранция за тяхното осъществяване — личността на Петко Каравелов, комуто безкрайно вярва. Тези обстоятелства ще определят политическите пристрастия на Алеко до края на живота му, твърде кратък, за да има време, разочарован или охладнял, да ги промени.

Веднъж намерил мястото си в политическия живот на страната, Алеко става солидна опора на своите съмишленици, хвърля много морална и физическа енергия, ентусиазъм, темперамент, дух в „похода“ за отстояване на своите, т. е. демократическите принципи. Въодушевява го чувството за принадлежност към една общност, с която го свързват идеи и стремежи „ний“, „нашата задача“ — говори той в писмата си от името на тази общност и със самочувствие и увереност преценява политически ситуации даже когато „пусулата“ е доста „забъркана“, както след признаването на Фердинанд от Русия (февр. 1896). В това отношение особено внимание заслужава писмото до Ал. Филипов от 7 февр. 1896 — по същество истински образец на политическа статия, което със своята образност, сатирична острота, емоционален „градус“ и стилни похвати напомня за някои върхове в нашата публицистика: „За Данева и Балабанова ли сте заплакали, които държаха такова недостойно поведение в Сибрието, като се мятаха от един бряг на друг. За Людсканова ли милеете, който е седнал на врата на дядо си и го тласка към двореца“ и т. н. Точната характеристика на противниците, стабилната позиция в един сложен политически момент, компетентността, с която се обяснява „стратегията и тактиката“ на хората около „Знаме“, както и онази ярко изразена алековска жар, с която се втурва във всяко дело, щом е убеден в справедливостта му, подсказват останали неразгърнати възможности на публициста Алеко Константинов.

Младежки възторжен и ентусиазиран, няколко месеца по-късно (9 септ. 1896) пак в писмо до Ал. Филипов Алеко приветствува конструираният на Демократическата партия, с която се осъществява неговата „сладка мечта за организирането на тъй необходимата, тъй съвременната и тъй съответствующата на духа на нашия народ... партия“. Това е върхов момент за обществено-политическата активност на Алеко. Сега той е убеден, че са налице всички предпоставки за осъществяване на идеалите му — партия, начало с „истински демократ и група от най-честни и доблестни борци на демократическите начала“. Той не влиза в Бюрото на партията, понеже, както сам обяснява, се готви да пътува за защита на „ученото си съчинение“, но обещава да бъде неин верен служител — един факт, който още веднъж напомня, че политиката никога не е била най-важната цел в живота му. И действително през кратките месеци, които му остават, Алеко влага страст, сила, упоритост, мисъл в служба на Демократическата партия. Но преди всичко — гражданска смелост и правствен патос. Немислима е при неговото поведение даже сянка от партизанско „залитане“.

и политическа озлобеност. И днес сме убедени, че както Демократическата, така и всяка друга буржоазна партия е била тясна за неговата нравствена мощ.

Алеко Константинов участва в изготвяне Програмата на партията и Циркулярното писмо на Управителното бюро, изпратено в навечерието на изборите (окт. 1896), където зялят демократичните принципи за Конституция, свободни избори, финансов ред, намаляване на данъците, ограничаване на административния произвол и т. н. Че той има пряко участие в това Писмо, говорят пасажите от неговата уводна част, които напомнят „Писмо от Свищов“: „Ний каним избирателите да се яват . . . тихо и мирно, но енергически пред урните. . . и нека не отстъпят освен пред явното физическо насилие на полицейските и военни власти. . . , но не без да протестираат единодушно против тоя произвол на произволите. . . . Против грубото насилие те са длъжни да възправят нравствената сила и нека бъдат уверени, че тая нравствена сила, която събори тиранията на един Стамболов, . . . не ще закъснее да се изправи един ден да смете и сгромоли Стоиловата власт. . . “ (Знаме, бр. 53, 30 окт. 1896). Да си припомним финала на Свищовското „Писмо“: „Да живее новий Стамболов, за да види как един ден и той ще се сгромоли, като старий!“

Изглежда, че най-близка и свойствена на Алековия темперамент и възможности се оказва журналистическата дейност, към която той се насочва веднага след изборния си неуспех. Към вестника го води доверието му в общественото мнение и в необходимостта от изграждане на това мнение: „Партийната сила винаги ще си остане в потенциално състояние, ако енергичната агитация не се устрими да я превърне в жива сила“ — казва той и дълбоко вярва във възможностите на вестника да бъде обществен организатор и възпитател: „... имаме вяра, че нашето „Знаме“ ще бъде посрещнато с голямо съчувствие; толкова повече, че ще бъде като страж за спазването и ненарушаването демократическите начала на нашата Конституция.“

Алековите жив темперамент, спонтанни реакции, емоционален отклик на събитията намират най-благоприятна почва във вестника с неговата честа периодичност, злосторност и идейна острота. Вестникарството допада на начина му на писане — спонтанен, бърз, „из един дух“. От друга страна, пряко заети в изборни кампании, с работа в Управителното бюро на Демократическата партия, неговите съмишленици с удоволствие са предоставили на „хвъркато“ му перо задачата да „обработва“ общественото мнение, задача, която напълно се покрива с идеите му за общественика-възпитател, чийто дълг е да влияе морално, да насочва.

От началото на в. „Знаме“ (август 1894) до края на живота си Алеко Константинов остава негов редактор и сътрудник. И той се опитва да държи високо нивото на „Славното „Знаме“ — по-високо от ред политически вестници тогава — не допуска да се принизява до дребни клюки и клевети, да стига до груби хули и даже псувни — характерни прояви на пресата. „Знаме“ спазва един сравнително спокоен, сериозен културен тон, особено в уводните статии.

В „Знаме“ Алеко печата почти всички свои фейлетони, те именно правят вестника особено популярен сред българската общественост. Връзката им с принципите на Демократическата партия, със злосторния парламентарен, политически и обществен живот у нас днес е очевидна.¹⁰ Но ние сме убедени, че с тези фейлетони далеч не се изчерпва участието му във вестника. Безсъмнено Алеко е в редакторския „екип“ на „Знаме“: „Дадох да се печата. . . Ще поместя. . . Накарах всичката преса, освен в. „Мир“ да признае, че Свищовските

¹⁰ По-подробно по този въпрос вж. Алеко Константинов и в. „Знаме“. — Лит. история, 1979, кн. 4.

избори са разбойнически. . .“ . Тези и подобни редове от писмата му са доказателство за неговото присъствие в „кухнята“ на вестника. Особено активен е в работата с дописниците от страната: „Пратете ми по-скоро протестите, да им отворя един артилерийски огън, та да им израсне на сърцето Свищовският 11 септември. . . Давайте ми снаряди, аз ще бомбардирам. Протестите по-скоро! Колкото е възможно по-скоро!“ — настоява той, обладан от идеята за класиране на изборите през 1894 г. „Пишете бе, братя, недейте чака само от нас, сиромасите — активизира се отново в навечерието на изборите за IX Народно събрание, 1896 г. — Запитвайте за каквото обичате и нам ще ни бъде драго да отговаряме. . . Ще се постарая да поместя пратените кореспонденции. Сега ние имаме нужда от агитационни дописки, пишете!“ и т. н.

Алеко поддържа постоянна връзка с кореспондентите от провинцията и усърдно работи върху техните материали. Действително „Знаме“ редовно се пълни с дописки, както е вестникарската практика тогава, с писма, изложения, благодарности от цяла България, в които се протестира срещу местния произвол, настоява се за справедливост, изобличават се самозабравили се властици. В „офанзивата“ около изборите през 1894 и 1896 г. тези материали заемат 3/4 от обема на вестника. При по-внимателно вглеждане в тях ще открием активна редакторска намеса. Оформени са по сходен начин — конкретни факти за насилия и грубости на местни хора и почти винаги провокационно-агитационен финал: „Къде е законността? Това ли е прокламираната свобода? Така ли управляват в Белгия? Къде остана обещаната свобода? Такава ли стойност имат обещанията ви?“ и т. н. Това вероятно е обещаната от Алеко „бомбардировка“ с изпратените „снаряди“.

Разбира се, би било прибързано да приписваме днес цялата тази работа на Алеко, макар да предполагаме, основно тя да е била поверена нему. Случаите на хумористично-иронична интерпретация на фактите, изнесени в писмата, които създават фейлетонна атмосфера, също подкрепят тази мисъл. От друга страна, редица негови фейлетони са оформени като писмо до приятел или редактор, или като дописка. (Например „По изборите в Свищов“, „Тържеството на Велзевул“, „Освидетелствуване зъбите на посещащите Черната джамия“, „Смирррно! Рота п'ли!“ и др.) Освен това не е логично да приемем, че „писмото“ от Свищов от 11 сеп. 1894 г. ще остане единствен негов опит в „жанра“.

Интересен случай на редакторска работа е своеобразното „дописване“ на писмо от Габрово (бр. 58, 17 ноември 1896). Показателна с изнесените възмутителни факти от нашия обществен произвол, тази дописка е написана неумело, без мярка разтеглена, с много подробности и „потъване“ в местни „злоби“. Редакторът, явно прекъснал прекалено обстоятелственото изложение, използвайки дадените факти, прави едно обобщение, което превръща дописката в агитационен материал. Въпреки че графично двете части не са отделени, разликата в позиция, тон, стил между тях е толкова голяма, че не остава място за съмнение в ново авторство. А типичната „игра“ на утвърждаване, на привидно съгласяване, доверчивият диалог с читателя, както и неочакваната поанта („Така, българино, така, но ти пак си дръж твоята!“) насочват към Алековето фейлетонно перо: „Ето приближава денят на изборите, а пък нашите габровци току си викат: „Изборите няма да бъдат свободни.“ И от где на къде в тия хора тая мисъл, не мога да разбера! Посочвам им на „Мир“ и „Прогрес“, в които постоянно се осигурява свобода на изборите, напомням им даденото от високото място обещание: „Изборите ще бъдат свободни, както и по-напред!“, а те пак не. . . и т.н.¹¹ Интересна съпоставка може да се направи и с

¹¹ Пълният текст на втората част и началото на първата част на дописката са публикувани. — Поглед, бр. 19, 10 май 1982 г.

уводната статия в същия брой на „Знаме“, която започва така: „Не, не остава вече никакво съмнение, Изборите ще бъдат свободни, именно така, както са били досега. . .“

Въпросът за гражданската позиция и обществената дейност на Алеко има пряка връзка и с неговото юридическо образование и съдийска и адвокатска практика. Защото това образование и тази практика освен съответните познания и ерудираност предполагат определен начин на мислене, настройка на съзнанието, специфичен подход към обществените явления. Означават социални контакти, общуване с широк кръг от хора и навлизане в сферата на техните лични и граждански взаимоотношения. С една дума, натрупване на богат социален опит. В този смисъл юридическата наука и практика дават отражение върху политическите убеждения, върху оценката на обществени прояви. При Алеко Константинов тяхното въздействие ще открием и в неговите последователно отстоявани принципи за ред и законност, за организация на обществото, за обществено възпитание.

Алеко Константинов завършва Юридическия факултет на Новоросийския университет през 1885 г. и се връща в България дипломиран юрист — една диплома, която при тогавашния недостиг на квалифицирани кадри обещава бърз растеж в „кариерата“. Но която неизбежно въвлеча в разнопосочните „вихри“ на обществения и политическия живот — честа смяна на правителства, брутална разправа с „падналите“, груби карьеристични домогвания, партизански страсти, междупартийни борби за власт. И всичко това на практика прави почти невъзможно едно високопрофесионално, „надпартийно“ съдопроизводство. Още на 5 юли 1885 г. Алеко е назначен за съдия при Софийския окръжен съд, скоро след това — на 4 януари 1886 г. — го виждаме вече прокурор при същия съд, а на 9 октомври — помощник-прокурор при Апелативния съд. Дотук „кариерата“ върви обещаващо бързо и възходящо. Но скоро идва първият по-сериозен сблъсък с всевластната партизанщина. Алеко не поддържа като прокурор обвинението срещу отговорния редактор на в. „Народни права“ Риболовски, осъден за обида и клевета на правителството, а иска неговото оправдаване. Такова своеволие не се прощава от властващите, следва уволнение (известен е случаят с дръзката картичка на З. Стоянов до „г. прокурора“) и должно оклеветяване от правителствения вестник „Свобода“. Назначен отново като съдия при Апелативния съд на 20 февруари 1890 г., Алеко е уволнен за втори път на 21 март 1892 г., този път „в интерес на службата“. „Пак ме отчислиха — пише той на Н. Цанов — ама за какво и аллаха не знае. Драго ми беше да констатирам, че всички приятели и множество познати, които ми изказваха през цялата седмица съчувствията си, бяха убедени, че моето отчисляване не е нито за неспособност, нито за леност, нито за лошо поведение, а всички едногласно, без разлика на партия, осъждаха това разпореждане на новия министър. . . Но че това не е било негово действие — продължава Алеко — той е направил туй, което му е заповядано.“ И така Алеко Константинов до края на живота си остава адвокат на свободна практика, като само през периода 10 май — 31 дек. 1896 г. е юрисконсулт на Софийско градско управление и напуска поста, когато кмет става ненавистният му Гр. Начович. Това е „фактологичната“ страна на неговата съдийска и адвокатска практика, която очевидно не може да се развива блестящо при съвременните му политически и социални условия.

Въпросът „Алеко Константинов като адвокат“, общо взето, се пренебрегва от неговите изследователи, а ако се докосне, то е главно за да се потвърди възприетото мнение, че той е ненавистен професията си, че тя му е служела единствено за да изкарва прехраната си, че нямал никакви професионални амбиции. Това мнение, изказано от първия биограф на Алеко Пенчо Славейков, е

подето от Н. Цанов, К. М. Григоров и други негови съвременници. То се налага и днес. Основание за него действително могат да се открият в писмата на Алеко в редове, като например: „Стоене, мама, птичка певчая адвокатин става ли!“ (до Ст. Бешков, февр. 1896); „По ми е лесно да се кача на минарето на Буюк джамия и да извикам кукуригу, отколкото да мина през гнусната адвокатска чаршия, за да ида в окръжния съд за справка“ (до Н. Цанов, февр. 1896); „Догдето има такива божествени занятия като съчиняването на „Бай Ганьо“ и пр., аз да взема да ти се занимавам с изпълнения на решения“ (пак до Н. Цанов, май 1894) и др. И все пак този въпрос би трябвало да се разглежда по-диференцирано, като се има пред вид отношението на Алеко към адвокатската професия, от една страна, а, от друга — към юриспруденцията като хуманитарна наука.

Изключително чувствителната гражданска съвест и съзнанието за обществена отговорност; дълбоката убеденост, че народът има нужда от защита на своите граждански права, че в една цивилизована държава законите трябва да се спазват и престъпността да се ликвидира, че трябва да се възпитават както отделните хора, така и цялото общество, за да се изкоренят лошите нрави — тези трайни убеждения карат Алеко да гледа добросъвестно на своята професия. Нещо повече — да влага в нея амбиции и творчески замах. В това отношение е интересно „Заявлението на Прокурора при Софийския окръжен съд Алеко Константинов до министъра на правосъдието“ от 4 юни 1886 г. В него той излага недоволството си от начина, по който е принуден да изпълнява задълженията си поради липса на помощник и поради чисто физическа невъзможност: „Моята дейтелност беше чиновническа и канцеларска парекселанс. аз бях лишен от възможността да внесам научно-юридически разум в своята прокурорска дейтелност. . . а се ограничавах само с практическата, със шаблонната подготовка“ (курс. м., К. Б.). Тези редове сочат професионални амбиции, по-широко, творческо разбиране на професионален дълг, стремеж към научен подход в конкретната работа. Има сведения, че Алеко Константинов например хвърля много усилия, за да ликвидира традиционното „ориенталско“ задържане, протакане, отлагане на делата. От друга страна, очевидно е, че извънредно много му тежат ред бюрократични порядки, неизбежно съпътстващи службата — ровене в архиви, изпълнителни дела, справки. Усилията за честно изпълнение на граждански и обществен дълг, какъвто за него е правораздаването се сблъскват с царящата партизанска безпринципност, със зловата на „адвокатската чаршия“. И още нещо. Особено го притеснява необходимостта да взима пари от клиента и когато е изгубил делото. Неговото чувство за справедливост не може да се помири с това. „Аз и досега не мога да привикна към моята странна професия. . . — оплаква се на Н. Цанов (в писмо от 19 март 1893) — мой другар веднаж насила ме удържа да не върна парите на един клиент, делото на когото не можах да спечеля в касацията. . .“ А при постоянната материална оскъдица Алеко трябва да живее именно със средствата от делата, които защитава. Той настоява клиентите да му се издължат („Я разтършувайте старите тефтери, дали нямам някои недобори“) и макар с отвращение, твърде често е принуден да говори за пари; („Гнус ме е да приказвам за пари, но проклета нужда. . .“). В несвойствената му сфера на финансови взаимоотношения той се чувства много потиснат и объркан: „От пазарлъци разбирам колкото от китайски език.“ Писмата на адвокатата Алеко Константинов до колегите от Видин разкриват, макар и често „олекотена“ от хумористичната дарба и ирава на Щастливеца, драмата на една светла личност — идеалист с нейните морални критерии в царството на приземените, грубо материализирани „ценности“, чийто единствен израз са парите.

Като адвокат Алеко проявява солидна компетентност, богата ерудираност, завидно красноречие, логична мисъл.¹² Той печели редица политически дела, които изискват в най-голяма степен гражданска доблест и неподкупност, твърдост и последователност в защитащите позиции. Голям успех за него са защитите на Петко Каравелов и Тр. Китанчев, обвинени в убийството на Хр. Белчев. При исканото смъртно наказание той смекчава присъдите им съответно на 5 и 3 години затвор — една голяма победа на юриста и гражданина. В Алековата защитна реч на П. Каравелов има професионално умение, солидно познаване на законите, здрава логика, липсват модните за онова време външни афектации и излишно многословие. Тук той отново намира повод да изрази мечтата си за „цивилизовано“, без партизански страсти съдопроизводство: „Ний още повече се радваме, че стоим пред съд, който няма да се повлияе от разни партизански страсти. . . И аз мисля, че тук в тоя процес. . . е случай да дадете възможност да се извика, че в България има правосъдие. . .“ Моралният престиж на отечеството пред света — ето една колкото прогресивна и съвременно звучаща днес, толкова изненадваща за онова време в своята идейна широта и изразен патриотизъм и гражданско съзнание изходна позиция.

Алеко печели немалко трудни дела с големи политически последици, като например делото срещу отговорния редактор на в. „Знаме“, обвинен за клевета в статията „Сухопътни злоупотребления“ (1896). Заедно с М. Такев те оправдават редактора, като доказват, че статията не съдържа клевети, и по този начин в същност обвиняват самия министър. Даже правителственият „Мир“ е принуден да му признае висок морал и принципност като юрист, отбелязвайки, че той отказал да защитава отговорния редактор на в. „Млада България“ като подставено лице, щом като истинският автор на „подсъдното антрефиле“ се „спотайва“ (бр. 175, 18. XI. 1895).

Като имаме пред вид подобни факти, не би трябвало да ни изненадва насочването на Алеко Константинов към научни занимания в областта на правното дело. Склонност към теоретична трактовка на конкретни „казуси“ той е проявявал неведнъж (това личи даже от кореспонденцията му — например писмото до Ал. Филипов, 16 март 1896). Още през 1892 г. Алеко изказва желание да се „еманципира веднъж завинаги от тази мъртва служба“. Една преподавателска работа във Висшето училище за него е изход от партизанските страсти (поне той така мисли), от необходимостта да прави компромиси със съвестта си, начин да се „измъкне“ от нечисти, пошли, дребни дела, а, от друга страна, разработвайки теоретически въпросите на правното дело, да развива своите съкровени принципи за ред и законност. Трябва обаче веднага да подчертаем, че научните му занимания, плод на които е достигналата до нас ч. I от студията „Правото за помилване по повод на новия наказателен закон“, която той предава на декана на Юридическия факултет през 1896 г., са бягство от „службата“, но не и от обществено „служене“, не и „оттегляне“ в тихите кътчета на „чистата наука“ и „сухото теоретизиране“.

Преди всичко темата на студията не е случайно избрана. Амнистията, помилването, реабилитацията са едни от най-злободневните въпроси, с които се сблъсква всеки нов кабинет поради честата смяна на управляващата партия и преследването на опозицията и които вълнуват цялата общественост. Законът за амнистията, приет от Народното събрание на 24 дек. 1888 г. и станал актуален поради заточението на Др. Цанков, се коментира в уводна статия на „Знаме“ още в бр. 2, 20 август 1894 г. Там се дава определение на понятието

¹² Тук нямаме задача да оценяваме дейността на А. Константинов от тясно професионална гледна точка. Тя ни интересува като гражданска проява. Доколкото все пак оценки се налагат, базираме се върху доклада на М. Орукин „Алеко като правник“, изнесен в Културния дом на правниците на 26 февр. 1963 г., който авторката ни предостави.

„амнистия“ и се доказва защо този закон няма правно основание и е неприложим в дадения случай. Следващият бр. 3 на вестника отново поставя въпроса за помилването, този път на П. Каравелов (който се намира в Черната джамия), и след определението на самото понятие се доказва, че и в този случай законът не може да се приложи, защото помилването предполага признаване на виновност.

Амнистията на политическите престъпници се разглежда на заседания на VIII Народно събрание (1894). Тук народният представител Ст. Михайловски държи реч, в която от невежество смесва „амнистия“ с „помилване“ и която предизвиква жестока ирония на Алеко в известния фейлетон „Вий знаете ли що значи амнистия. . . . „Знаме“ я окачествява като „груба . . . предизвикателна. . . дива . . . низка. . . раболепна. . . по идеи средновековна. . .“ (бр. 33, 12 дек. 1894). През декември с. г. амнистията се приема от Народното събрание, както твърди вестникът, „доста осакатена и остаряла“ след дълги митарства, нееднократно отлагане и отпадане от дневния ред.

Въпросът за помилването влиза и в Програмата на Демократическата партия (т. 5): „Да се определи по-точно и по-строго в закона правото за помилване и начина за добиването му, за да се избегне обществения скандал туй право да става предмет на позорна търговия от страна на разни ходатаи. . . търговия всъщност за свободен пропуск в обществото крадците, убийците, фалшификаторите, злоупотребителите на държавната хазна.“

По същото време тези въпроси се дискутират в пресата, но най-често от политическа, дори партизанска гледна точка, без всякакви юридически аргументи (например в „Млада България“, бр. 50, 18 ноември 1895). Вестник „Знаме“ с външните си уводни статии прави изключение. В действителност освен партийните взаимоотношения, които пречат на принципното поставяне и решаване на въпроса, около него има и много невежество.¹³ Очевидно е, че Алеко избира темата на своя дисертационен труд, ръководен от необходимостта да внесе яснота в един обществено значим и особено актуален за момента проблем.

Поредната уводни статии на правни теми в „Знаме“ са несъмнено писани от юрист, в тях конкретният политически повод преминава в принципно тълкуване с позоваване на наше и чуждо законодателство. Писани професионално, с ясни политически позиции, но без грубостите и обидите, характерни за тогавашната преса, те безсъмнено също издигат нивото на „Знаме“ и популярността му особено сред българската интелигенция.¹⁴

Разбира се, и тук би било прибързано и неточно, поне без допълнителни аргументи, да се приписват всички юридически материали в „Знаме“ на Алеко Константинов. Знаем, че П. Каравелов също е юрист, познавач на нашето и европейското законодателство, вещ във въпросите на парламентаризма. По свидетелство на всички, които са го познавали, той сам не е писал, но често е давал идеи за статии и изобщо е следил отблизо всичко, което се публикува.¹⁵ Около „Знаме“ има и други сътрудници-юристи, съдейници на Каравелов. Възможно е някои от тези статии да са писани в съавторство на Алеко с някои от тях или от Алеко по идеи на П. Каравелов, чието мнение той винаги високо е ценил. Едно обаче засега остава безспорно — актуалният обществено-политически контекст на научните интереси на Алеко Константинов.

¹³ Например адвокатът Ив. Белинов в брошурата си „Офицерско-емигрантският въпрос“ също смесва амнистия и помилване. — Млада България, бр. 73, 26 февр. 1896.

¹⁴ Ето някои от темите на статиите: Изпълнение на заповеди, които по същество са престъпления; Стоиловият закон за амнистия; Престъпления на лица срещу държавата и спрямо трети лица и др. — Знаме, бр. 52, 26 окт. 1896; бр. 71/2, 11 ян. 1897; бр. 77, 29 ян. 1897.

¹⁵ Вж. Годишник на Демократическата партия, 1905.

Една от въпросните уводни статии дава редица доказателства, че принадлежи на Алековото перо (бр. 47, 9 окт. 1896). Написана е непосредствено след като той е предал „ученото си съчинение“ на декана на Висшето училище (септ. 1896). В писмо до Ал. Филипов (9 септ. 1896) четем, че очаква деканът да се произнесе в началото на идущия месец (т. е. октомври) и че в края на октомври ще замине за Париж, за да защитава този труд и се върне професор. Статията е писана през същия този месец октомври, когато Алеко е особено „потънал“ в проблема за правото за помилване, когато, току-що предал труда си, очаква решение на Висшия съвет и безспорно продължава да работи върху темата. (Римската цифра I на корицата на студията показва, че това е начална глава на по-голяма работа.)

Тясната връзка на статията¹⁶ като тема и разработка, като застъпени граждански и юридически позиции с хабилитационния труд на Алеко Константинов е солидно доказателство за нейното авторство. Като всяка уводна статия на „Знаме“ и тази излиза по конкретен повод — полемическата престрелка между в. „Мир“ и в. „Народни права“. Отнася се за няколко материала от края на септември и началото на октомври 1896 г., чиито заглавия — „Безсрамие на нашите опозиционери“, „Безсрамие или злоба“, „Търговия с правосъдието“ — вече говорят за характера и тона им. Опозиционният либерален „Народни права“ твърди, че от 49 помилвани затворници 18 били бивши клиенти на министъра на правосъдието и зет му, а официозът „Мир“ на свой ред обвинява бившите министри, че помилвали „свои хора“. Тук доказателствата и фактите са заместени с груб, арогантен тон, с обидни епитети, стига се до ругателства. В това отношение и двата вестника си оспорват „първенството“. „Летят“ по „бойното поле“ „разбойници на перото“ с „хищнически инстинкти“ и „вълчи апетити“ срещу „низи, безхарактерни душици, надраскали в мръсните колонии на „Мир“, „наплескали гадости“ и т. н. Статията в „Знаме“, както може да се очаква, по съдържание, аргументираност, позиция и тон няма нищо общо с посочените „престрелки“. Взела само повода, т. е. обичайната форма на вестникарска уводна статия, тя се явява като допълнение към хабилитационния труд на Алеко, като тълкува правото за помилване с конкретна обществена цел — да се ликвидира една язва на съвременното българско правосъдие — злоупотребата с помилването. Издигането над партийните страсти и партизанските ежби, сериозното, аргументирано изложение, професионалното третиране на въпроса, принципната гражданска позиция, най-сетне ярко изразеният хуманистичен и демократичен патос говорят в полза на Алековото авторство. Отношението към повдигнатите въпроси — същност, задачи на помилването, лишаването от граждански права и възстановяването им чрез реабилитация, прекаляването и злоупотребата с правото за помилване, необходимостта от надпартийна позиция и т. н. — в статията и в труда е идентично. Разликата е в публицистичния патос, актуалната насоченост, конструктивната, открито изявена гражданска позиция на статията и успокоения, професионален, „академичен“ тон на труда. Забелязват се и съвсем очевидни лексикални и стилни аналогии. Например при формулировката на правото за помилване — „служенето му като неизбежна поправка в несъвършенствата на човеческия съд...“ (в статията) и „... като необходимо допълнение, като поправка в несъвършенството на човеческия съд“ (в труда); „... да служи на една от целите на наказанието — поправянето на престъпника чрез надеждата, че помилването му е в зависимост от неговото поведение...“ (в статията) и „... като необходимо допълнение към една от целите на наказанието — поправянето на престъпника, като туря в зависимост упражнението на това право от поведението на осъдения...“ (в труда) и т. н.

¹⁶ Пълният текст на статията е публикуван във в. Антени, 21 апр. 1982 г.

Тази статия още веднъж доказва общественно-политическите предпоставки на научните занимания на Алеко Константинов. Разкрива отново единната личност на учения-юрист, от една страна, и гражданина, демократа и публициста, от друга. В нея се налага съзидателният патос на автора, който иска да помогне, за да бъде ликвидиран един обществен порок. Издигнал се над партизанските страсти, без прибирзано да взема страна в спора, докато не са му известни фактите, Алеко подхожда към въпроса принципно и, както винаги, търси нравствения и общественно-възпитателен аспект — обществото се деморализира, когато на свобода се пускат престъпници и когато те могат да стават учители, възпитатели, депутати. И „пледира“ да се назначи една анкетна комисия, да се обединят всички честни сили — органите на общественото мнение, Народното събрание и да поискат сметка от правителството. Пред нас отново е гражданинът, демократът, парламентаристът и в крайна сметка мечтателят-идеалист Алеко Константинов, издигнал високо знамето на буржоазната правова държава, в която Народното събрание наистина е „народно“ и пресата наистина изразява общественото мнение.

Граждански осмислени, хуманни цели и благороден нравствен патос ръководят Алеко и в „строго“ научните му занимания. В студията си той нееднократно подчертава възпитателната роля на наказанието и твърди, че помилването трябва да се ръководи от съображения от висш държавен интерес; изразява вярата си в един безкористен държавен глава, издига в ръководен принцип хуманната същност на помилването: „Всяко пристрастие към партия, всяка личност, всяка раздражителност трябва да замлъкнат и се заличат, ако искаме да проявим с акта за помилването висша справедливост“ — цитира той учебника по угово право на А. Бернер.

В търсене поприще за осъществяване на обществените си идеали Алеко вложи безрезервно сили, енергия, емоции в служба на една политическа група, която при цялата шумно прокламирана демократичност, социален критицизъм и радикален реформизъм си остава типична буржоазна партия. Макар че представлява интересите на голяма част от българското общество — дребната буржоазия, поради което се радва на популярност. Неслучайно Д. Благоев предупреждава, че макар мнозина да смятат „Знаме“ за орган на „най-демократичната, най-свободолюбивата и даже най-прогресивната партия“, тя си остава буржоазна и това законно, либерално правителство, което Демократическата партия обещава, е несъстоятелно. „Нашите политически партии си приличат по своята безпринципност“, твърди той. А по повод забележката на Алеко във фейлетона „Честита Нова година“, че те с „г. Каравелов са от буржоазната класа, от класата на тежките капиталисти“, забележка, в която иронията не може да скрие огорчението и обидата от проявеното неразбиране, Благоев отново повтаря: „... партията на г. Каравелов и г. Щастливец, т. е. Демократическата партия е чиста проба буржоазна, тъй като тя никога не се е отрекла от основния частнособственически принцип на буржоазното общество, за да издигне на негово място друг.“¹⁷

За съжаление Алеко Константинов нямаше време да стигне сам до това разбиране. Той остана верен докрай на „своята“ Демократическа партия. Но, тук отново ще повторим, самотната му фигура се издигна над всички нейни програми, изборни кампании, парламентарни борби и либерално лавиране с политически принципи. Защото неподкупната съвест на гражданина, високата нравственост на общественика, острите социални сетива на хуманиста не се „побраха“ върху политическата платформа на буржоазната партия. Известно е и пророчеството на Д. Благоев: „Неговата честна и безкористна натура, неговата поетическа и

¹⁷ Вж. Дело, 1895, бр. 8; 1896, бр. 4 и 5; Ново време, 1897, кн. 2.

прекрасна душа и неговият талант, който имаше високополезното за обществото направление — да наблюдава пороците и отрицателните страни и да ги осмива с неподражаем хумор, навярно би го довели най-сетне към социалистическите убеждения, към социалистическия идеал. . .“

Днес няма какво да възразим на тези думи. Едва ли е нужно да гадаем пътя на Алеко, ако животът му не бе така нелепо прекъснат. Не е нужно и непременно да „изтискваме“ от фактите, даже с известно насилие, доказателства ако не за съпричастност, то поне за „близост до социалистическите идеи“. Нека приемем Алеко Константинов такъв, какъвто ни го остави историята — обаятелна личност, светъл образ на идеалист — човек, творец, гражданин, общественик, демократ, запазил чисти тези понятия в едно време с немалко опетнени морални ценности и сам извисил ги до величината на национални примери.